

SALUTUL ÎN PRACTICA ETICHETEI TRADIȚIONALE. FORMULAREA PROBLEMELOR DE CERCETARE

Varvara BUZILĂ*

Abstract

The author analyses the greeting from a semiotic perspective, interpreting it as an act of communication, of great complexity. The greeting is presented as a part of the traditional etiquette, taking the form of a dialogue or a rite and implies several languages of communication. She argues that the verbal greeting is correlated both to the cosmic time and to the specific of the actions performed by the persons that are involved in the communication relationship. The greeting through gestures is correlated to space criteria and takes into consideration both the entire body of the person and distinct parts of it. The diverse forms of kissing: the hands, the lips, the forehead or the crown, are related to social statutes, group relationships and life situations, developing various functions. The greeting, in general, updates social relationships, enhances the social cohesion and asserts the system of values of that community. The study brings into the scientific environment various categories of sources, formulates certain research topics that can be further investigated.

Keywords: act of communication, verbal greeting, gesture greeting, kissing the hand, kiss of peace, kiss of forgiveness.

Cuvinte-cheie: act de comunicare, salut verbal, salut gestual, sărutul mâinii, sărutul păcii, sărutul iertării.

1. Preliminarii**

Salutul este o formă universală a culturii. Cunoscut de toate comunitățile umane, salutul este parte a comunicării, dar și parte a etichetei. Ambele ipostaze sunt prodigioase pentru cercetare, noi, însă, ne vom concentra la elucidarea problematicii ce rezultă din analiza salutului în cadrul etichetei tradiționale. Justificarea acestei alegeri ține de bogăția în manifestări factologice a acestui domeniu, deocamdată insuficient

* Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău – Republica Moldova.

** Studiul a fost publicat inițial în „Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie”. Seria Etnografie, Chișinău, vol. 17, 2012, p. 24-41. Apare și în AMEM în virtutea protocolului de colaborare încheiat în anul 2006 între cele două muzee, protocol care prevede, printre altele, și (re)publicarea celor mai valoroase studii în propriile reviste de specialitate.

elucidat. Salutul în particular, ca și eticheta în general, sunt mecanisme complexe ce articulează viața societăților. Cercetarea acestor mecanisme este actuală, deoarece ele oferă conexiuni cu diferite structuri esențiale pentru cunoașterea unei comunități sau a societății în ansamblu.

Salutul este o formă culturală de mare capacitate simbolică. El poate consta doar în formule verbale (salutul verbal), dar întrunește și expresii gestuale (salutul gestual) sau un ansamblu de fapte culturale (salutul bazat pe mai multe limbaje, atunci când la primele două se mai adăugă cel al mimicii, al sărutului, al obiectelor simbolice sau al pozițiilor corpului). El poate fi înțeles ca o convenție, un rit prin care se intră în contact cu un alt om sau cu un grup de oameni cu scopul de a anticipa/deschide comunicarea, echilibrând starea de spirit a interlocutorilor la ea. În același timp, salutul este un mecanism prin care se tatonează sistemul de valori asumat de comunitate. Văzut în ansamblul componentelor sale, salutul constă din expresii verbale consacrate, utilizate la începutul și la sfârșitul comunicării: sărut, datul mâinii, îmbrățișări, bateri pe umăr, reverențe, dar și manipularea pălăriei/căciului, înclinarea corpului, închinarea și îngenuncherea omului. Prin salut se exprimă atitudinea față de cel/cei cui îi este adresat salutul respectiv și se verifică cunoașterea statutelor sociale ale celor antrenați în relația de comunicare.

Culturile tradiționale, inclusiv cea românească, cercetată de noi, își gestionează mult mai atent resursele simbolice ale salutului decât cele moderne. Din acest considerent ele continuă să fie atractive pentru studiu, oferind un larg spațiu de analiză problemelor privind particularitățile culturii, dar și mecanismelor care intermediază funcționalitatea sistemelor ei. Despre tradiția salutului la români s-au publicat câteva studii de referință ce ne-au facilitat, în bună măsură, elaborarea prezentei lucrări. Ele sunt dedicate, cu precădere, aspectelor lingvistice, lăsându-ne posibilitatea să le abordăm pe cele rămase în conul de umbră, în încercarea, pe deplin justificată, de a recupera întregul reprezentat de fenomenul salutului ca parte a etichetei tradiționale. George Caragață este primul cercetător care a studiat în mod tematic domeniul salutului verbal în spațiul cultural românesc, definindu-l, conturându-i dimensiunile lexicale și arătându-i particularitățile funcționale¹. La o distanță de patru decenii, Marica Pietreanu a luat în discuție domeniul, conturându-i rosturile sociale², ca mai

¹ George Caragață, *Formele de salutare în limba română*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași, vol. VI, 1939, p. 60-61.

² Marica Pietreanu, *De ce și cum se salută oamenii?*, în „Almanahul civilizației”, vol. II, București, Editura Științifică, 1970, p. 171-175.

târziu să contribuie la dezvoltarea lui prin două lucrări de importanță majoră³. După aproape alte două decenii, Constantin-Ioan Mladin, într-un studiu comparativ româno-francez, reactualizează problematica, insistând asupra aspectelor comune și a celor particulare din ambele limbi, operând și clasificări ale salutului verbal⁴. Mai recent, într-o scurtă lucrare, Cristina Cojocari semnalează în termeni generici interesul pentru această temă, precizând funcțiile salutului verbal și tipurile lui⁵.

În literatura de specialitate există descrieri și judecăți valoroase cu referire la salut, văzute din multiple unghiuri de vedere, fapte care facilitează abordarea salutului în totalitatea exprimărilor sale, ca un ansamblu de limbaje ce antrenează expresii simbolice, sincretice în corelarea lor sistemică. Documente din secolul al XIX-lea, contribuții ale cercetătorilor contemporani în relevarea diverselor aspecte ale culturii tradiționale, precum Petru Caraman⁶, Silvia Ciubotaru⁷, Ion H. Ciubotaru⁸, Nicolae Băieșu⁹, Ofelia Văduva¹⁰ sau Vasile Plăcintă¹¹ ne-au stimulat să construim acest proiect de cercetare. Din economie de spațiu vom apela la aceste contribuții la momentul oportun. Apreciem din start că ele sunt destul de multe, încât prin ponderea lor impun necesitatea demarării unei cercetări de amploare în domeniu. Lucrarea noastră își propune s-o prospecteze, formulând problemele esențiale ce reies din cercetarea specificului salutului în ansamblul manifestărilor sale.

³ Idem, *Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984; Idem, *Fapte de limbă și stil în formulele de salut*, în „Limba și Literatura Română” (în continuare LLR), București, an XV, nr. 4, 1986, p. 9-12.

⁴ Constantin-Ioan Mladin, *Contributions à l'étude des formules de salutations en roumain et en français. Remarques de nature stylistique et pragmatique*, en „Annales Universitatis Apulensis”. Series Philologica, Alba Iulia, tom III, nr. 4, 2003, p. 191-197.

⁵ Cristina Cojocari, *Semiotica și pragmatica salutului*, în LLR, an XVIII, nr. 3-4, 2008, p. 20-22.

⁶ Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, Editura Minerva, 1983; Idem, *Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997.

⁷ Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nupțiale din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.

⁸ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare* (în special volumele II și III), Iași, Editura Presa Bună, 2002, respectiv 2005.

⁹ Nicolae Băieșu, *Sărbători domnești (închinare Maicii Domnului și Mântuitorului)*. Studiu, culegere de texte etnografice și folclorice, Chișinău, Editura Cartea Moldovei, 2004.

¹⁰ Ofelia Văduva, *Magia darului*, București, Editura Enciclopedică, 1997.

¹¹ Vasile Plăcintă, *Slobozia Mare prin fereastra istoriei*, Galați, Editura pentru Literatură și Artă „Geneze”, 1996.

Un alt punct de referință este existența unei bibliografii transnaționale cuprinzătoare privind eticheta tradițională și salutul, fapt ce facilitează cercetarea noastră din punct de vedere metodologic. Vom recurge la metodele adecvate relevării specificului salutului aplicate de antecesorii noștri în domeniu din alte țări. Salutul a fost abordat din diverse perspective: a bunelor maniere (aici avem, de altfel, cea mai numeroasă listă de lucrări), a comunicării verbale¹² și non-verbale¹³, a etichetei tradiționale¹⁴ și a simbolismului corporal¹⁵, fiecare perspectivă decupând și punând în valoare anumite aspecte ale acestui fenomen sau integrându-l în sisteme adiacente.

Salutul este un dialog mai scurt sau mai de durată, bazat fie pe limbajul verbal, fie pe mai multe limbaje ale culturii. În acest sens, A. K. Baiburin și A. L. Toporkov susțin că „eticheta este întotdeauna un dialog, chiar și în cazul când participanții la el sunt despărțiți de spațiu și timp”¹⁶. Dialogul, ca tip de comunicare, continuă aceiași autori, are un scenariu general acceptat. Începe de la anumite formule, se desfășoară după anumite reguli și se încheie cu formule consacrate. Comunicarea în cadrul lui este mereu codificată, pentru a se putea săvârși transmiterea mesajului, articulând diferențele, respectând prestigiile, evitând blocajele informaționale. Salutul predispune la comunicare, reglementează diferențele, sincronizează canalele emițătorului și receptorului¹⁷.

Obiectivele vizate de prezenta lucrare ar fi următoarele: conturarea domeniului de cercetare, identificarea surselor și aprecierea ponderii acestora în construirea proiectului de cercetare, formularea problemelor principale care l-ar face relevant în sistemul culturii

¹² И. И. Формановская, *Речевой этикет и культура общения*, Moscova, 1989; В. Е. Янышев, *Речь и этикет*, Moscova, 1993.

¹³ Jean Cousnier, A. Brossard, „Communication nonverbale, co-texte ou context?”, en *La communication nonverbale*. Jean Cousnier (coord.), Neuchatel-Paris, Delachaux et Niestle, 1984.

¹⁴ Б. Х. Багажников, *Адыгский этикет*, Нальчик, 1978; Ш. Д. Инна Инал, *Очерки об абхазком этикете*, Сухуми, 1984; Idem, *Этнические стереотипы поведения*, Ленинград, 1985; Idem, *Этикет у народов Передней Азии*, Moscova, 1988; А. К. Байбурун, А. Л. Топорков, *У истоков этикета. Этнографические очерки*, Ленинград, Наука, 1990; А. А. Никищенко, *Традиционный этикет народов России. XIX – начало XX вв.*, Moscova, Старый сад, 1999, p. 137.

¹⁵ Ray Lee Birdwhistell, *Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture*, Washington, Foreign Service Institute, 1952; Idem, *Kinesics and Context*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1970.

¹⁶ А. К. Байбурун, А. Л. Топорков, *op. cit.*, p. 6.

¹⁷ *Ibidem*.

tradiționale, elucidarea strategiilor verbale și non-verbale ca mijloc de comunicare, dar și de articulare a relațiilor dintre grupurile ce compun societatea tradițională, ca mod de vizualizare a sistemului de valori general acceptat.

2. Salutul verbal

În contextul intensificării comunicării internaționale, inclusiv a celei etnice, pe de o parte, și a dezvoltării comunicării ca parte a globalizării, inclusiv a științelor comunicării, pe de altă parte, studiarea salutului ca parte a etichetei capătă tot mai multă actualitate. Sporește interesul pentru domeniu și în Republica Moldova, urmare a conectării majorității grupurilor care formează societatea moldovenească la comunicarea internațională, proces de o amploare nemaicunoscută anterior. Această conexiune presupune o reactualizare și o reevaluare a experienței acumulate de către societate în materie de etichetă și, în special, de salut. Efortul este unul dublu orientat. Pentru a-i cunoaște pe Ceilalți și a putea comunica cu Ei, oamenii din societatea noastră încearcă să-și însușească comportamentele consacrate ale Celuilalt și, în cadrul acestui proces, fac un examen al etichetei și al salutului specifice societății din care fac parte.

Salutul verbal poartă coloritul limbii în care este rostit și reprezintă un capitol important al culturii naționale. Inventarul destul de bogat și reprezentativ, ca diversitate a formulelor verbale, creează dificultăți în clasificarea salutului¹⁸. Cercetătorii au operat clasificări și tipologii în funcție de problematica asumată, fapt ce ne îndeamnă să derulăm cercetarea noastră în aceeași direcție.

Salutul formează un cod al comunicării. După suportul transmiterii, vom delimita două forme ale salutului verbal: *salutul scris*, obligatoriu în genul epistolar, la care nu ne vom opri în prezenta lucrare¹⁹, și *salutul verbal* sau *oral*, mult mai vechi ca practică socială decât primul și destul de dezvoltat. După complexitate, salutul verbal (oral) întrunește două forme: scurtă și dezvoltată. Forma scurtă, numită de unii cercetători

¹⁸ Dificultăți de altfel sesizate pe o durată extinsă de timp. A se vedea în special Nyrop Christoph, „La politesse. Ses forme set ses formules”, en *Linguistique et historique et histoire des moeurs. Mélanges posthumes*. Traduction par E. Philipot, Paris, Librairie E. Droz, 1934, p. 16; Constantin-Ioan Mladin, *op. cit.*, p. 192.

¹⁹ Acesta oferă un câmp generos de cercetare și merită o lucrare aparte. Datorită faptului că scrisorile sunt, de cele mai multe ori, datate, se poate afla din ele cum s-a schimbat specificul salutului în diferite perioade și ce încărcătură semantică se include în formulele lui.

și salutul propriu-zis, a fost și continuă să fie aplicată în grupurile sociale mici, precum familia, colectivul de muncă, vecinătatea, dar și în altele mai mari, precum este comunitatea sătească, școala în care învață sau hotelul în care locuiesc. Prin această formulă oamenii acționează ca și cum ar confirma apartenența lor la respectivul grup, subsemnând, în acest mod, și la sistemul de valori promovată de colectivitatea respectivă.

Analizând diverse tipuri verbale de salut, practicate de mai multe popoare, vom observa că cele mai vechi și cele mai frecvente țin să sincronizeze momentul întâlnirii comunicanților cu cel al timpului cosmic. Ca și reprezentanții altor tradiții culturale, românii se salută, cel mai frecvent, invocând și cadrul temporal al dialogului: „Bună dimineața!”, „Bună ziua!”, „Bună seara!” Răspunsul este unul de egalitate sau de simetrie: „Bună dimineața!”, „Bună ziua!”, „Bună seara!” și nu implică neapărat continuarea comunicării, mai ales pentru oamenii care își continuă drumul și relația lor s-a limitat la confirmarea apartenenței interlocutorilor la un spațiu comun. Scurt, dar eficient, oamenii practică această normă ca pe o necesitate. În debutul micului dialog fiecare ins operează un exercițiu semiotic total, apreciind vârsta, statutul social și, în consecință, alegerea celei mai potrivite formule sugerată de practica colectivă a grupului din care fac parte cei doi participanți la dialog. De regulă, în satele Moldovei toți știu că oamenii trebuie să se salute atunci când se întâlnesc. Satele în care oamenii au încetat să se salute din diferite considerente oferă simptome de anomalii ale vieții sociale. De altfel, și străinul intrat în spațiul unei comunități rurale aderă la limbajul acceptat al strategiilor salutare. Aceste formule, cele mai simple, dar și cele mai generale, pot antrena în relații specifice foarte mulți oameni, creându-le în acest mod confortul comunicării, afirmându-le sentimentul de siguranță.

Bătrânii din sate, purtători ai unei mentalități arhaice, simt responsabilitatea de a actualiza formele mai vechi ale relațiilor interumane și obișnuiesc să răspundă asimetric la aceste formule de salut. Un prim răspuns la salutul simplu este „Mulțumim dumitale!” sau „Mânțănim!” Un manuscris de la 1884 precizează în acest sens: „La intrarea în locuință moldovenii se salută cu «Bună ziua!» Omului i se răspunde «Mulțumim dumitale!» La plecare spun: «Rămâneți sănătoși!», i se răspunde «Mergi sănătos!»²⁰. În acest dialog există, în aparență, un

²⁰ Иван Яц[имирский], *Местечко Ганчешты* din 5.III.1884, în „Описание населенных пунктов Бессарабской губернии”, Архив Одесского общества истории и древностей, Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 672, p. 28.

echilibru, dar, văzut din perspectivă semiotică, el apare mult mai nuanțat. Petru Caraman arată că verbul *a mulțumi*, cu întreaga sa familie: *mulțumire, mulțumită, mulțumit, mulțumitor...*, are ca origine urarea „La mulți ani!”²¹ Mai apoi demonstrează cum a avut loc evoluția acestei sintagme: „La început, urarea suna scurt: *mulți ani!* <*mulți anni!* De la o vreme, expresia izolându-se începe a fi simțită ca un singur cuvânt sub formele successive *multsani, multsañ*, din care se naște mai întâi verbul *a multsăni*, așa cum sună el până azi în vorbirea dialectală în cele mai multe regiuni ale țării, iar din forma aceasta, prin asimilarea lui *ñ* la *m* și a lui *ă* la *u*, rezultă *a mulțumi*, forma literară”²². Interpretând acest dialog „Bună ziua!/Mulțumim!” trebuie să înțelegem că omului i se urează un timp bun, iar, și mai exact, salutul vine să califice, să confere timpului în care se produce comunicarea o anumită calitate benefică: „Să vă fie bună dimineața/ziua,/seara!” Ori: „Bună vreme!” „Ceas bun!” Adică prin salut este cuprins în discuție un anumit segment temporal. Iar oamenii în etate, păstrători ai semnificațiilor, oferă prin răspuns mult mai mult: ei urează mulți ani în schimbul acestui segment îngust de timp.

Împărțirea culturală a zilei și nopții în anumite segmente de timp, care se regăsesc și în salut, constituie o problemă importantă pentru cercetare. La începutul secolului al XX-lea, Alexei Mateevici a acordat atenție acestei probleme și, după ce arăta cum se împarte ziua și noaptea, cercetătorul preciza că această împărțire se respectă și în salut. Până la amiază, moldovenii se salută cu „Bună dimineața!”, apoi „Bună ziua!”, iar până la apus „Bună vremea!”, după care „Bună seara!”²³ Aici e cazul să arătăm o diferență în perceperea timpului. Oamenii din sate sunt foarte matinali, ocupațiile făcându-i să fie astfel. Pentru ei dimineața începe după ora 1, adică la prima oră a zilei, și ține cel mai mult ca durată. Pentru alte categorii de locuitori, dimineața începe mult mai târziu, odată cu ora la care pornesc să circule autobuzele și troleibuzele în oraș, sau ora la care își încep programele posturile de radio și de televiziune. Față de schema de acum 100 de ani descrisă de Alexei Mateevici s-a micșorat durata adresării „Bună dimineața!”, în prezent fiind utilizată până la ora 9.00 în sate sau până la ora 10.00 în orașe. A fost eclipsată evident și formula „Bună vremea”, utilizarea ei fiind mai lejeră, în diferite contexte temporale.

²¹ Petru Caraman, *Colindatul la români...*, p. 383.

²² *Ibidem*: „Contaminarea celor două cuvinte ale expresiei *mulți ani* într-unul singur este atestată până astăzi în *mulțam*, întrebuințat îndeosebi în Ardeal...”

²³ Alexei Матеевич, „Очерк молдавских религиозно-бытовых традиций”, în *Opere*, vol. II, Chișinău, Editura Stiința, 1993, p. 139.

În comunitățile rurale un grup important al formulelor de salut trimite către încurajarea activității ce o săvârșește cel salutat, invocând și ajutorul Divinității: „Doamne ajută!”, urare care se adresează către oamenii surprinși la lucru. Răspunsul este pe măsura urării: „Mulțumim! Dă Doamne!” (descifrarea semnificației frazei: Mulțumim pentru salut și dă Doamne ajutorul de care avem nevoie!). În a doua jumătate a secolului al XX-lea, formula tradițională a început a fi înlocuită cu „Spor la muncă!” (Să aveți spor la muncă!)/„Mulțumim!” Femeilor care țeș li se urează: „Să crească roșul mare!”, iar când bărbații sapă fântâna sau o curăță (în centrul și sudul Moldovei), rânesc (la nord), de obicei în ziua de Împrăștiatul Rusaliilor, se salută cu „Izvor bun!” În sfârșit, oaspetele intrat în casă va spune „Poftă bună!” ori „Poftă mare!” oamenilor aflați la masă.

În sate, mai ales când oamenii se întâlnesc adeseori, se obișnuiesc eludarea formelor generale de salut și se recurge la expresii acceptate la nivel comunitar, ce denotă o mai puternică angajare comunicativă: „La muncă?” (cu sensul: Vă duceți la muncă?)/„La muncă!” „Mai odihniți?”/„Odihnim!” Ori: „La apă?” (Mergeți la apă?)/ „La apă!” „Spre casă?”/„Da, spre casă!” Precizăm faptul că discută astfel numai oamenii apropiați care știu rostul activităților accentuate în salut. Tot din categoria formulelor scurte fac parte și expresiile „Închinăciune!”/ „Am onoarea!” „Noroc!”/„Noroc!” „Salut!”/„Salut!” – utilizate mai frecvent de către cei tineri în raport cu interlocutorii de aceeași vârstă.

Aceste structuri verbale s-au cristalizat în practica lingvistică datorită recurenței lor, semn că răspundeau anumitor necesități, fiind promovate prin același instrumentar comunicativ. Inventarierea și cercetarea etnologică a acestui fond lexical presupune o perspectivă largă ce cuprinde apariția, uzanța și evoluția lor. George Caragață surprindea parcursul acestui proces: „Formulele sunt cuvinte sau construcții care, printr-o întrebuintare, prea des repetată în condiții asemănătoare, și-au pierdut aproape orice conținut afectiv, devenind simple semne sau simboluri ale stărilor sufletești respective. Formulele de salutare nu sunt altceva decât simbolurile care stabilesc relațiile dintre om și om potrivit stărilor acestora. Altfel spus, ele sunt semnele contactului social dintre indivizi”²⁴.

Deși simplu, la prima vedere, și, aparent, neînsemnat, în cazul când nu are loc din vina unuia dintre participanții la relație se produce o stare de disconfort, uneori special provocată, pentru a se demonstra o

²⁴ George Caragață, *op. cit.*, p. 60-61.

anume atitudine de dizgrație. Ignorarea omului, în loc de recunoașterea prestigiului lui prin salut, afectează pe cei vizați. Pentru a depăși criza se recurge la soluții bărbătești: „Bună ziua căciulă, că stăpânul n-are gură!” Sau: „Cum ți-i bună ziua, așa ți-i și mulțămita!” (Cum ai zis bună ziua, așa și ți-am mulțumit!). După care se așteaptă sfârșitul conflictului și revenirea la relația normală. Îndemnul tatălui adresat fiului la finalul unei luări de atitudine țintește limita dincolo de care nu trebuie să treacă: „Unde te duci, lasă măcar loc de buna ziua după tine!”²⁵

Când actul comunicării este de durată, formulele de salut sunt parte a unui comportament ce presupune și un salut la final. În acest caz, formulele de rămas bun pot fi simetrice față de cele de început: „Bună ziua!”/„Ziuă bună!”; „Bună seara!”/„Seară bună!” Dar ele pot înregistra și un larg spectru al unor formule specifice bunului rămas rostite de cel care pleacă: „Rămâneți sănătoși!”, „Mai rămâneți sănătoși!”, „Mai rămâneți cu bine!”, „Sănătoși v-am găsit, sănătoși vă las!”, „Bun rămas!” Există și destule formule adresate de cei care rămân: „Cale bătută!”, „Drum bun!”, „Bună cale!” Aceste replici, consacrate de tradiție, reglementează relațiile dintre interlocutori, echilibrându-le pe aceeași undă a trăirilor.

Cu rol de bun rămas, bătrânii bolnavi folosesc formulele iertării. La despărțire, bolnavul neștiind dacă se va mai întâlni cu cel cu care discută, își cere iertare: „Te rog de mă iartă!” I se răspunde: „Domnul să te ierte!”, apoi cere a doua oară și a treia, primind același răspuns. Acest scenariu se repetă la Lăsata Secului/Lăsata de Sec, înainte de Postul Mare de dinaintea Paștelui, când oamenii își iau iertare de la apropiați. În aria sudică a Moldovei, printre alte denumiri ale obiceiului, precum Focurile²⁶, Focurelul²⁷, Olăria²⁸, Ulilica²⁹, practica este cunoscută și cu numele de Iertăciunea³⁰. În această zi, după ce se pregătesc cu bucate, persoanele cu statut social mic vin la cei cu statut înalt (finii la nași, feciorii și fiicele la părinți), aducând colaci și alte bucate. De la casă până la poartă se aprind nouă focurile din vreascuri și tulpini de plante, iar la poartă are loc iertăciunea finului cu nașul, fiului cu tatăl, fiicei cu mama. Finul spune: „Iertăciune bună, nașule!” I se răspunde: „Așa trebuie, finule!” Ori, când

²⁵ Inf. Mihail Tonu, n. 1922, com. Dângeni, r. Ocnița, înreg. 1984.

²⁶ Inf. Maria Chiper, n. 1920; Ana Malachi, n. 1928, Cășlița Prut, r. Cahul, înreg. 1992.

²⁷ Inf. Elena Oca, n. 1951, com. Gotești, r. Cantemir.

²⁸ Inf. Maria Cotonoi, n. 1949; Tudor Botin, n. 1951, s. Cartal, r. Reni, Ucraina.

²⁹ Inf. Ana Tornea, n. 1939, com. Giurgiulești, r. Cahul, înreg. 2010.

³⁰ Inf. Polixenia Balacci, n. 1927, com. Cuza Vodă, r. Cahul; Elena Bălănel, n. 1947, s. Frecăței, r. Reni, Ucraina.

închină colacul, finul spune: „Ține, nașule, și mă iartă!”, la care nașul răspunde: „Să fii iertat de mine și de Dumnezeu!” Ori: „Să te ierte Dumnezeu! Eu te-am iertat”. Un schimb de replici asemănătoare are loc între oamenii care pleacă la biserică să se împărtășească sau să participe la serviciul divin în Noaptea Învierii. Astfel că iertările practicate în perioadele de renovare a timpului sacru sau în situații de criză ale vieții vin să dezamorseze tensiunile psihologice acumulate, să reactualizeze relațiile de rudenie și să le asigure durabilitate.

În comportamentele de etichetă ale credincioșilor și militarilor s-au încetățenit formule specifice activității acestora, la care nu vom face referință aici, ele având adresanți mult mai concreți. Totodată subliniem că anumite forme de salut au fost preluate de către civili din uzul militar și ele sunt astăzi acceptate. Vom reactualiza aici salutul ce și-l adresează bărbații răzeși: „Bună ziua, căpitane Ioane”/„Bună ziua, căpitane Vasile!”, însoțită de ridicarea pălăriei de pe cap și înclinarea puțin înainte. Prin acest salut specific, răzeșii își reactualizează originea socială. Sunt variate formule de despărțire adecvate anumitor ocazii: „Armată ușoară!” (li se dorește premilitarilor), „Drum bun!” (călătorilor), „Să vă fie de bine!” (nănașilor, mirilor, socrilor, celor investiți cu o anumită funcție), „Casă de piatră!” (mirilor), „Adio!” (celor de la care se ia ultima oară rămas bun).

Prin definiție, salutul trebuie să aibă conotații pozitive, să încurajeze omul, să-i mobilizeze afectivitatea în sens pozitiv. Deloc întâmplător, sinonimele lui vechi, păstrate încă în limbajul comunităților rurale, sunt următoarele: „A da binețe” pentru începutul comunicării și „Bun rămas” pentru încheierea ei. Și, totuși, când oamenii se supără, formulele de final capătă semnificații ușor peiorative sau chiar negative: „Drum bun, cale bătută!”, „Cale sprâncenată!”, „Du-te învârtindu-te!”, „Să vii când te-oi chema eu!” Aceste expresii sunt mult mai puține la număr și foarte rar folosite. Ca funcție, ele se apropie de blestem și de descolindat³¹.

În perioada sărbătorilor pascale, începând cu Paștele și încheind cu Înălțarea (Ispasul), formulele de salut cu referință la timpul cosmic sunt înlocuite de credincioșii ortodocși din comunitățile rurale cu „Hristos a înviat!”/„Adevărat a înviat!” („Cu adevărat a înviat!”). Aceste formulări se respectă mai ales în zilele de Paști și în cele următoare. În ziua de Înălțare (Ispas) lumea se salută cu „Hristos s-a înălțat!”/„Adevărat s-a înălțat!” O conotație aparte conține salutul tradițional de prin părțile Maramureșului. Astfel, românii maramureșeni când se întâlnesc spun „Lăudăm pe Iisus”, în

³¹ Petru Caraman, *Descolindatul în Orientul...*, p. 74-81, 402-409 ș.a.

loc de cunoscutele formule de salut „Bună dimineața/ziua/seara!”, și se răspunde cu formula „În veci fie lăudat!”

Salutul practicat în sfera cotidianului, chiar dacă intră sub incidența ritului format de etichetă, totuși este mai puțin riguros decât cel din cadrul obiceiurilor și ceremoniilor. Literatura obiceiurilor demonstrează încetățenirea unor formule de salut în cadrul anumitor obiceiuri. Vom observa formulele de preamărire generalizate în arii transnaționale cuprinzătoare. La Crăciun, când flăcăii umblă cu colindatul, debutul dialogului cu gazdele cuprinde cerința de a colinda: „E voie să colindăm?/ Să colindăm?/ Cinstiți gospodari, primiți colindătorii?” În localitățile din cotul Dunării s-au păstrat formule dezvoltate: „– Bună vreme, gazdă!/ Seara ce-a înserat!/ La dumneavoastră n-am colindat./ Să colindăm ori ba?”³² La fel s-au încetățenit anumite formule în comunicarea cetei flăcăilor cu gazdele la Sfântul Vasile, de Anul Nou. „Primiți Plugușorul?/„Primiți capra?”, „Să hăim?” Aceste formule sunt adresate înainte de a începe prezentarea colindelor, urăturilor și reprezentărilor teatralizate. Arareori salutul este inclus în chiar textul colindei, precum: „Bună seara, gospodari/ Florile dalbe”, ceea ce poate însemna o inserție tardivă în textul mai vechi al colindei.

Altfel, mai firesc, apar formulele de salut în cadrul conăcării, la nuntă: „Buna vremea și bine v-am găsit,/ Horă mândră și frumoasă!/ Unde-i stolnicul de casă,/ Înainte să ne iasă/ Să ne-ntrebe ce umblăm,/ Ce căutăm?”³³ sau „Buna sara, cucoană mireasă!/ Și bine te gălesc sănătoasă/ Și mai mult voioasă!”³⁴ sau „Buna vremi, buna vremi,/ cinstiți meseni”³⁵ sau, în sfârșit, „– Ajungă-vă voie bună,/ Domnule nun mare/ Și doamnă nună mare,/ Se-nchină bucătăreasa noastră”³⁶. „Gazdă boieri!” solicită trimișii mirelui și ai nașului când vin la casa miresei.

Finalul textelor de Crăciun și Anul Nou includ urările și formulele de salut: „La mulți ani cu sănătați./ Că-i mai bună decât toati!”³⁷ Uneori, urarea e simplă: „Sănătate!”³⁸, „Mulți ani cu sănătați!”³⁹, „Să vă șie (fie)

³² Nicolae Băieșu, *op. cit.*, p. 194.

³³ „Orație de luat mireașa (Conocăria)”, în vol. *Folclor din stepa Bălților*, Chișinău, Editura Știința, 1986, p. 62.

³⁴ *Ibidem*, p. 64.

³⁵ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 528.

³⁶ *Ibidem*, p. 538.

³⁷ Tatiana Gălușcă, Ioan R. Nicola, *Folclor român din Basarabia*. Ediție îngrijită de Grigore Botezatu și Tudor Colac, Chișinău, Î.E.P. Știința, 1999, p. 26.

³⁸ *Ibidem*, p. 31, 38, 39.

³⁹ *Ibidem*, p. 33, 42.

boieri di bini!”⁴⁰ Formula de încheiere a obiceiului *Lăzărelul* este: „Iar la anul când venim,/ Lazăre,/ Sănătoși să vă găsim,/ Lazăre”⁴¹.

Există perioade temporale când oamenii nu se salută. În perioada cât în gospodărie este un om răposat nu se salută până când acesta este înmormântat. Oamenii vin să-și ia rămas bun de la cel decedat, dar când intră nu rostesc formulele consacrate ale salutului. Ce dimineață, zi ori seară bună pot fi când a murit cineva dintre apropiați?! Dar salutul gestual – datul mâinii – este practicat de către bărbați numai între ei. Femeile se apropie de rudele răposatului și exprimă regretul pierderii celui apropiat prin cuvinte. Și în această situație se observă diferențele comportamentale bărbătesc/femeiesc, de altfel generale în diferite culturi, chiar dacă sunt manifestate la nivel de detaliu în mod diferit.

Reușita comunicării depinde de felul în care s-a realizat salutul și cum se încheie comunicarea. Salutul este în relație directă cu formulele de bun-rămas sau, altfel spus, ceea ce începe salutul trebuie să încheie formulele de bun rămas. Deci, neapărat trebuie să le vedem într-o relație de echilibru.

Vom reține că salutul este adresat și elementelor din natură, în special apei, ca putere regeneratoare. Acest lucru se întâmplă în cadrul practicilor magice, când omul invocă puterea și bunăvoința acestui element: „Bună dimineața,/ Bună dimineața,/ Apă curgătoare!/ – Mulțumesc, Măriță, floare!”⁴², „– Buna dimineața, apă lină!/ – Mulțumesc, fată bătrână”⁴³. „– Bună dimineața,/ Apă de mir,/ Cu spumă de vin,/ Cu marginea de fir...”⁴⁴ Adresarea accentuează, încă o dată, cadrul temporal al săvârșirii practicii, cu dimineața fiind asociate schimbarea în bine, trecerea într-o altă stare.

De remarcat este și faptul că formulele de binețe și de bun-rămas sunt foarte vechi. Ele au pătruns, spre exemplu, și în antroponime. Astfel, în recensămintele populației de la 1772, 1773 și 1774 găsim oameni cu nume de Bunăziua, Bunăcali⁴⁵.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 45.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 367.

⁴³ *Ibidem*, p. 371.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 383; Simion Florea Marian, *Descânțete populare române. Vrăji, farmece și desfaceri*, București, Editura Coresi, 1996, p. 25 („Buna dimineața,/ Râul lui Iordan...”) și 26 (inclusiv „Bună dimineața, lină fântână!”).

⁴⁵ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea a II-a. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, Chișinău, Editura Știința, 1975. Exemple din Ocolul Ichelului: Ioniță Bunăziua, Ion și Panainte Bunăcali (p. 435, 437 și 466).

Forma dezvoltată a salutului verbal include diverse adresări și precizări de mare importanță pentru nuanțarea raporturilor și eficientizarea comunicării. Atât în cazul salutului de la începutul comunicării, cât și în cel al rămasului bun, un rol important îi revine și adresării care adeverește statutul social al interlocutorilor sau îl enunță cu valoare de rol. În acest sens pronumele personale oferă un câmp larg de creație în particularizarea adresărilor românești. Și aici trebuie să amintim vechile norme, încă valabile în comunitatea tradițională, când cei mai mici (copiii, nepoții, feciorii și fiicele etc.) se adresează către părinți, bunici, nănași, uncheși, dar și față de alți oameni maturi, cu *dumneavoastră*, *'neavoastră*, *'mneavoastră* ori chiar *mata*. Maturii cu statut egal își spuneau *mata*, *matale* sau *dumneata* etc. Într-un manuscris de la 1884 din Basarabia, autorul precizează: „Adresarea tu este utilizată doar în raport cu minorii, soții se numesc între ei *mata*”⁴⁶. În relația copii-maturii, formele de adresare *mata* și *dumneavoastră* se păstrează până în prezent, în timp ce adresările între soți au suportat schimbări după al Doilea Război Mondial. Acum predomină adresarea *tu*, iar pentru maturii din afara familiei au rămas formulele de politețe de mai înainte: *mata*, *dumneata*, *dumneavoastră*, aplicate în funcție de statutul social al celor care discută.

O sursă deosebit de generoasă în strategii ale politeții o constituie poveștile românești. Valoarea lor este multiplă. Arta povestitului, care stă la baza perpetuării poveștilor, este foarte aproape de retorica salutului. Ambele au instrumente verbale și de strategii comunicative similare, ceea ce a favorizat păstrarea în povești a unui fond bogat de expresii salutare din perioade diferite. Acest fond merită să fie cercetat din perspectiva arheologiei lingvistice pentru a putea observa în ce mod s-au stratificat și corelat aceste structuri verbale convenționale. Este importantă, sub acest raport, și valoarea educativă a poveștilor. Citind și ascultând povești, copilul asimilează treptat această experiență comportamentală, însușindu-i mecanismele. Poveștile impun practicarea salutului în cele mai dificile condiții, egalându-l cu prețul vieții („Balaurul îi răspunde mamei flăcăului: «– Dacă nu-mi dădeai buna ziua, te prăpădeam aici pe loc!»”⁴⁷) sau îl impune drept condiția de bază pentru atingerea scopului propus: „Băiatul, la sfatul sihastrului, a salutat toate jivinele pădurii, inclusiv balaurul, ca să treacă spre tărâmul

⁴⁶ ГО [?] А. С., *Село Надущита*, în „Описание населенных пунктов...”, nr. 688, p. 6.

⁴⁷ *Plugul de aur. Parabole și povești nuvelistice*. Selecție și comentarii de Grigore Botezatu, Chișinău, Editura Literatura Artistică, 1985, p. 63.

fără de moarte”⁴⁸. Este remarcabilă plasticitatea acestor intervenții verbale din povești și dozarea lor benefică: „Cu bine te-am întâlnit, măi frate, cu bine te las!”, „Mergi cu sănătate, fie-ți drumul cu folos!”, „Mergi cu bine și să te întorci cu bucurie!”, „Fii sănătos și umblă în plin!”, „Să fiți fericiți, să mergeți la locul cu norocul, la a voastră casă, să trăiți într-înșa de la mici tinerețe până la mari bătrânețe”⁴⁹.

Salutul, ca o structură verbală rituală, are capacitatea de a modela puternic situațiile comunicaționale pentru a facilita realizarea comunicării. În limba română, ca și în practica altor limbi, se face recurs la statutul de rudă provizorie. Omul intrat într-o comunitate străină, cunoscător al strategiilor comunicative, se va adresa localnicilor cu formule din lexicul relațiilor de rudenie; „Bună ziua frate/soră!” „Buna cumetre/cumătră!” „Ceas bun vere/uncheșule!” El este acceptat fiindcă exercită un rol oferit străinului într-un context ritual. E utilizat unul din procedeele de preamărire atât de frecvente în contextul obiceiurilor. Noi-veniții la nuntă cereau de la poartă: „Bună ziua, boieri dumneavoastră,/ Boieri mari lumești, boieri pământești” ori „Avem boieri la gazdă!”⁵⁰ Prin toate aceste formule se face interlocutorilor un avans de atitudine pentru a li se echilibra statutul.

3. Datul mâinii

Privit în ansamblul manifestărilor sale, salutul este un rit și poate fi înțeles ca un comportament simbolic tipic, aplicat în situații tipice. Particularitățile lingvistice ale salutului, definitorii pentru fiecare tradiție, sunt completate prin salutul gestual, pozițiile corporale și utilizarea obiectelor simbolice. Puțini autori remarcă aceste comportamente în descrierile etnografice și folclorice, chiar dacă ele sunt indispensabile tuturor obiceiurilor, ceremoniilor, dar și altor acte comunicative. Vasile Plăcintă oferă câteva detalii privind formele de politețe întâlnite în satul Slobozia Mare: „Oamenii când se salută, își scot căciula din cap, dau mâinile unul altuia și spun: «Noroc!», «Bună ziua» etc.”⁵¹

⁴⁸ „Luceafărul de Seară și Luceafărul de Zi”, în Grigore Botezatu, *Apa tinereților. Povești*, Chișinău, Editura Cartea Moldovei, 2004, p. 37.

⁴⁹ *Ibidem*, passim. Și în practica ceremonială s-au cristalizat forme dezvoltate ale bunului rămas de felul: „Cu bine!.. și fără mine./ Dac-aș fi și eu/ Nu v-ar șede rău” (inf. Irina Buzilă, n. 1922, com. Trebujeni, r. Orhei).

⁵⁰ „Folclor al ceremonialului nunții”, în vol. *Crestomație de folclor moldovenesc*, Chișinău, Lumina, 1989, p. 76, 78, 81-82.

⁵¹ Vasile Plăcintă, *op. cit.*, p. 289.

Datul mâinii, în cadrul salutului, este un gest de origine europeană, răspândit în perioada modernă și pe celelalte continente. El înregistrează particularități istorice și etnice diferite, discutate pe larg în literatura de specialitate, fapt ce argumentează necesitatea de a-i releva particularitățile și în tradiția românească. De regulă, bărbații se salută întinzând mâna dreaptă și strângând-o reciproc pe a interlocutorului. Pentru comunitatea tradițională, datul mâinii era un gest de zile mari. În prezent, acest tip de salut este mult mai uzual, inclusiv în zilele obișnuite, dar își mai păstrează funcția de a remarca pe cel ce a lipsit o vreme oarecare din comunitate sau pe cel care intră în ea.

În cadrul unui segment important al nunții, gestul care îi privilegiază tradițional pe bărbați devine un mecanism comportamental general pentru toți nuntașii, inclusiv pentru femei. În scenariul nupțial este numit chiar „Datul mâinii”, fapt ce arată cât este de important acest gest în contextul obiceiului. După ce alaiurile socrului mare/mirelui, nănașului și socrului mic/miresei se adună împreună la casa socrului mic, toți nuntașii intră în casă și dau mâna cu mirii, nașii, socrii care stau în picioare, având în față o masă. Mireasa avea mâna dreaptă învelită în năfrâmiță/batistuță. Obiectul ritual avea funcția de a o feri de contactul direct cu oamenii în această perioadă de vulnerabilitate. În acest context ritual, prin datul mâinii se produce, simbolic, atât socializarea celor doi tineri, cât și solidarizarea colectivului unit din câteva grupuri.

Vizualizarea mâinii în timpul comunicării este unul dintre cele mai vechi gesturi de comunicare. Ea demonstrează că omul nu are nimic periculos pentru celălalt în mână, n-are armă. Este cu mâna goală, are intenții de a comunica. Flăcăii, bărbații tineri și cei mai în vârstă obișnuiesc să-și însoțească salutul verbal scurt cu ridicarea mâinii drepte, îndreptate cu palma în sus, fără ca ea să fie ridicată mai sus de nivelul ochilor. Ridicarea mâinii în semn de salut este practică și atunci când participanții la comunicare se află la o distanță mai mare și nu e cazul să strige formulele de binețe. De regulă, datul mâinii însoțește salutul verbal. Dar există o perioadă când datul mâinii este singura formă de salut – în zilele de jeliere, de doliu, când în gospodărie este un decedat și nu se permite a se rosti salutul verbal. Bărbații sunt cei care se salută astfel.

4. Sărutul mâinii

Un loc aparte în strategiile salutare îi revine sărutului mâinii. Acest comportament mimico-gestual este strict normat de moralitatea sătească și, în special, de cea a înrudirii. El va respecta criteriile spațiale,

dar va valoriza atent atât omul în întregime, cât și anumite părți ale corpului său. Spre deosebire de salutul verbal, sărutul mâinii comportă mai multe semnificații, subliniază și mai mult diferența dintre cei doi participanți la actul comunicativ.

Izvoarele veacurilor trecute ne permit să urmărim cum respectau acest gest comunitățile în diferite perioade. Cea mai veche informație este din anul 1849. Preotul Alexei Smerecinski remarca salutul practicat de moldovenii de dincolo de Nistru. Cel mic săruta mâna celui mai mare pe ambele părți, adică de deasupra și apoi podul palmei, după care aducea două degete la frunte, în semn de adânc respect. În ospetie se urmărește ca cel mai mare măcar cu un an să nu stea mai jos decât cel mic. Cel mic nu-i trece drumul celui mai mare, iar dacă, din greșală, se întâmplă cumva acest lucru, cel mic revine imediat⁵².

Preoților, în primul rând, li se adresează acest gest evlavios. Astfel, în comunitățile tradiționale „se consideră păcat să nu săruți mâna preotului la întâlnire, oriunde se întâmplă, uneori chiar îl opresc pentru a obține binecuvântarea lui”⁵³. Și în prezent gestul și-a păstrat destinatarul, încât el rămâne unul dintre constantele etichetei tradiționale.

Într-un manuscris din anul 1884 despre satul Taraclia, este arătat, prin mai multe exemple, rolul dominant al tatălui în familie. Lui i se acordă toată cinstea și respectul din partea soției și a copiilor. Bărbatul se adresează către soție familiar, iar ea este foarte respectuoasă și îi spune întotdeauna *mata*. Când se felicită la sărbătorile mari, soția sărută mâna bărbatului, iar copiii sărută mâinile părinților⁵⁴.

Documentele de altădată atestă cel mai des acest comportament ca fiind al femeilor. La 1891 îl remarcă P. Usov: „La încheierea prânzului, dar și a oricărei alte mese, după ce se roagă, soția aproape întotdeauna sărută prima mâna soțului”⁵⁵. Femeile obișnuiau să utilizeze acest gest în relațiile de grup. Autorul manuscrisului din Hâncești subliniază că femeia mai tânără sărută mâna celei mai în vârstă chiar dacă ele nu sunt rude⁵⁶. În unele sate sărutul mâinii de către fete era un

⁵² Алексей Смеречинский, *Географическое и Этнографическое сведение о южной части Балтского Уезда и жителях оной Молдаванах*, în „Архив Русского географического общества”, Санкт-Петербург, 1848, XXX. 32, nr. 138, p. 1086.

⁵³ Федор Беднаровский, *Тараклия, село Бендерского уезда*, 22 мая 1884, în „Описание населенных пунктов...”, nr. 674, p. 4 (avers).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 9 (revers).

⁵⁵ П. Усов, *Русские румыны*, în „Новь”, Moscova, 1891, т. XXXVIII, nr. 9-10, p. 87.

⁵⁶ Иван Яц[имирский], *op. cit.*, p. 28.

ceremonial verificat în permanență: „După ce primesc împărtașania și ies din biserică, fetele sărută mâna bătrânelor și bătrânilor opriți în două rânduri dinaintea bisericii”⁵⁷ (informație din anul 1884).

Respectarea cu strictete a comportamentului era urmărită în cadrul obiceiurilor. Astfel, „la peșit, dacă se înțeleg, mirele și mireasa se închină de trei ori, sărută icoana, apoi sărută mâna mamei, mâna tatei și a starostelui” și numai după toate acestea ei își schimbau inelele, semn că s-au înțeleș⁵⁸. Din descrierea medicului german J. H. Zaker deducem că sărutul mâinii putea face parte din comportamentele dinaintea morții, având semnificația iertării: „Muribunda dori să sărute mâinile celor de față, le cere iertare... Îndată după aceasta muri”⁵⁹.

Mult mai târziu, sărutul propriu-zis al mâinii a început a fi înlocuit cu formula „Sărut mâna”, ceea ce a dublat simbolismul ei. În perioada interbelică acest comportament se afirma deja în practica socială. „«Sărut mâna» se spune nănașului, nănașei, unui moș, părinților, preotului”⁶⁰. Dar, după al Doilea Război Mondial, s-a revenit la sărutul mâinii propriu-zis, chiar dacă era practicat în special de către bătrâni în relație cu preotul sau, la sărbători, de către cei mai tineri în relație cu bătrânii: „Cei tineri sărută mâna părinților de câte ori se întâlnesc în condiții mai deosebite, la marile sărbători, după despărțiri îndelungate. La fel sărută mâna nănașilor, bunicilor”⁶¹. La orice plecare sau revenire sărutau mâna celui mai în vârstă sau a celui cu un statut mai înalt, ca o reactualizare a relațiilor de rudenie.

Contextul etnic al acestor comportamente este și el relevant. Până prin anii '90 ai secolului al XX-lea, în comunitățile bulgare din Republica Moldova putea fi văzut, ca reminiscență, un sărut mai deosebit al mâinii. Copiii sărutau mâna nănașei (cea care i-a botezat ori i-a cununat părinții) într-o succesiune gestuală: o dată – deasupra mâinii, a doua oară – se atinge cu fruntea de același loc al mâinii și, a treia oară, sărută iar. Acesta era cel mai răspândit sărut respectat de copiii din mediul rural⁶².

⁵⁷ Федор Беднаровский, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 14 (revers).

⁵⁹ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 251.

⁶⁰ Boris Malski, *Olănești. Monografie socială a unui sat de pe Nistru*, vol. I, Cetatea Albă, 1939, p. 304.

⁶¹ Inf. Elena Perebinos, n. 1950, directoarea grădiniței de copii, s. Sadâc, r. Cantemir.

⁶² Inf. Ana Pagur, n. 1955, s. Vladimirovca, r. Cantemir.

Sărutul mâinii se înscrie în strategiile de operare cu înălțimea omului, cu brațul, cu mimica și cu buzele. Omul care sărută mâna se apleacă și își diminuează voluntar propria înălțime, oferind celuilalt posibilitatea să domine. Sărutul are semnificații multiple care pot fi relevate într-un context mai larg de abordare, care va lua în considerare toate manifestările lui rituale.

5. Sărutul pe față în cadrul salutului

Sărutul specific culturii noastre este un gest ce-și trage originea din culturile europene. Nu vom analiza sărutul ca manifestare a dragostei, ci numai sărutul ca parte a salutului, a etichetei. În accepția cunoscuților cercetători ai etichetei tradiționale A. K. Baiburin și A. L. Toporcov, sărutul pe gură ține de simțurile gustative și nu este caracteristic japonezilor, chinezilor, nefiind cunoscut popoarelor Americii, Africii, Oceaniei, Australiei⁶³. Fiind practicat ca formă a salutului de către toate popoarele europene, acestea și-au format și anumite preferințe comportamentale mai mult sau mai puțin specifice, încât în literatura de specialitate se discută despre faptul că francezii, polonezii, rușii și sârbii se sărută în cadrul salutului de trei ori pe obraz, iar italienii și românii se sărută de două ori, – câte o dată pe fiecare obraz. Dar, dincolo de aceste forme general acceptate, amintim că anumite deprinderi manifestate la nivel local, ce vin să nuanțeze informațiile generale, dezvăluie specificul etichetei tradiționale în spațiul nostru cultural.

Întâi de toate, trebuie să remarcăm faptul că în societatea tradițională sărutul, ca salut, era practicat pe gură, pe obraz, pe frunte sau pe creștet. În descrieri cel mai frecvent este amintit sărutul pe gură: „La marile sărbători, cum e Crăciunul, Boboteaza, Paștele, Sfântul Gheorghe, când se întâlnesc la biserică, femeile cele mai tinere sărută mâna celor mai în vârstă, apoi ambele se sărută pe gură. După care spun: «Te rog să mă ierți!»/ «Domnul să te ierte! Eu te-am iertat!»”⁶⁴ Rudele, la sărbătorile de peste an, dar și la nunți, cumetrii, la hramuri, când se întâlnesc se sărută pe gură, o singură dată. Femeie cu femeie, bărbat cu

⁶³ A. K. Байбури́н, А. Л. Топо́рков, *op. cit.*, p. 49, 50. Autorii susțin că sărutul este legat de simțurile gustative. Una din ipotezele apariției sărutului este hrănirea pruncului cu gura mamei, încât poate fi considerat o variantă culturală a hrănirii din gură în gura. Cu alte cuvinte, este reflexul sugerii pieptului.

⁶⁴ Inf. Anastasia Șimon, n. 1918, s. Cătăleni, r. Nisporeni, înreg. 1988 (V. Buzilă); Maria Ivașcu, n. 1903, s. Bujor, r. Hâncești, înreg. 1989 (V. Buzilă); Fiodora Căliman, n. 1922, s. Iurceni, r. Nisporeni, înreg. 1989 (V. Buzilă).

bărbat⁶⁵. Este important să amintim aici și sărutul păcii din Noaptea Învierii, când preotul anunță vestea mult așteptată de credincioși „Hristos a Înviat!” Aceștia răspund cu „Adevărat a Înviat!” și se sărută pe gură⁶⁶.

Sărutul cu rol de salut apare destul de frecvent în scenariul nunții tradiționale. Fetele, când veneau la nuntă, se sărutau cu mireasa o dată pe gură⁶⁷. În unele localități se obișnuia ca mirii să se sărute în public. La nuntă, când părinții fetei dau mireasa mirelui, se spune: „«Iat-o, am născut-o, am crescut-o, am păzit-o de foc și de apă. De-acum încolo, cum vei păzi-o, așa vei avea-o». Și i-o dă în mână. Mireasa atunci sărută mâna dreaptă a mirelui, iar el o sărută pe gură”⁶⁸. În timpul desfășurării Iertăciunii, alaiul nupțial înconjură masa de trei ori, timp în care se cântă cântecul „De trei ori pe după masă”, iar mireasa săruta icoana și jemna de pe masă, apoi pe părinți, luându-și rămas bun de la ei⁶⁹. Nunta oferea și alte situații pentru demonstrarea atitudinilor. La nunta veche din satul Boldurești, când se închinau paharele dulci, după ce nuntașii juruiau bani și alte daruri oferite celor doi miri, poftiții trebuiau să se sărute cât timp le cânta muzica⁷⁰. Acest context trebuia să-i pregătească pe miri pentru noua etapă din viața lor.

În povești, sărutul dintre tineri este egal cu legământul căsniciei: „S-au sărutat pe față că trebuia să-i fie parte, adică soție până la moarte”⁷¹. Din considerente educaționale, povestitorul nu precizează cu exactitate modul în care se sărută tinerii, ci îl localizează la modul general pe față: „Atunci el a ieșit, și cum s-au văzut, s-au strâns în brațe, s-au sărutat pe față, că trebuia zâna după aceasta să-i fie parte, adică soție până la moarte. Dimineața, s-au pornit să meargă la cununie, să se lege după obicei”⁷².

⁶⁵ Inf. Elena Perebinos; Cristina Danus, n. 1913, s. Dănuțeni, r. Ungheni, înreg. 1989; Valentina Bounegru, n. 1923, s. Boșcana, r. Criuleni; Efimia Rață, n. 1946, învățătoare, s. Sipoteni, r. Strășeni, înreg. 2002.

⁶⁶ A. K. Байбурын, А. Л. Топорков, *op. cit.*, p. 57-59.

⁶⁷ Inf. Telemănuș Anastasia lui Timofei, n. 1932, Iurceni, r. Nisporeni; Ecaterina Popescu, n. 1934, s. Valea Trestieni, r. Nisporeni, înreg. 1987; Nadejda Lupu, n. 1937, com. Manta, r. Cahul; Chirică Teletin, n. 1940, com. Văleni, r. Cahul.

⁶⁸ Inf. Maria Burca, n. 1893, Călărași, înreg. 1949; Pelaghia Chițanu, n. 1929, com. Copăceni, r. Telenești; Valentina Harea, n. 1923, com. Horești, r. Fălești; Maria Bumbaș, n. 1955, com. Rădenii Vechi, r. Ungheni.

⁶⁹ Inf. Olimpiada I. Pârgari, n. 1920, com. Bulboci, r. Soroca; Petru I. Cârcheleanu, n. 1927, Dochia și Dumitru Dilicula, n. 1919, com. Cuza Vodă, r. Cahul.

⁷⁰ Inf. Maria Ciocanu, n. 1948, satul Boldurești, r. Nisporeni (Șef Secție Etnografie, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău).

⁷¹ Povestea *Ion cel Sărac*, în Grigore Botezatu, *Apa tinereților...*, p. 39.

⁷² Poveștile *Băiatul și zâna*, *Ion cel Sărac* și *Zâna lacului*, în *Ibidem*, p. 70.

Același procedeu este utilizat și în cazul când protagoniștii sărutului sunt flăcăi: „S-au strâns amândoi în brațe, s-au sărutat pe față și s-au despărțit cu ziua bună”⁷³. Dar și când aceștia sunt frate și soră: „Când s-au văzut, de bucurie mare s-au strâns în brațe, s-au sărutat pe față...”⁷⁴ Datele de care dispunem în prezent nu relevă foarte clar multe aspecte ale acestui tip de sărut. Sunt necesare noi investigații pentru a determina comportamentele tipice generate de acest gest.

Sărutul, ca forma a salutului, este practicat destul de frecvent de diferite grupuri de vârstă, după rigori încetățenite pe parcursul secolelor. În societatea tradițională, moașa, cea care ajută copiii să se nască, era foarte respectată, fiind numită bunică/babă atât de către femeile care au născut, cât și de copiii acestora. În virtutea tradiției locului, femeile o celebrău a treia zi după Paști (în localitățile din nordul Republicii Moldova), a doua zi după Sfântul Vasile, adică la Vasilică (în cele din centru), și la Sfântul Ion Botezătorul (în cele din sud). Indiferent de timpul sărbătoririi, scenariul obiceiului era asemănător. Femeile venite la sărbătoare îi sărutau mâna moașei și după aceea se sărutau pe obraz. Apoi îi închinău colacii și celelalte daruri⁷⁵. „La Ziua babei, moașa se pregătește ca pentru o cumătrie. Invită femeile și acestea vin aducând mâncare și băutură. În prag, femeile o sărută pe obraji, îi sărută mâinile de trei ori (pe dosul palmei, pe palmă și iar pe dosul palmei). Îi doresc să facă mâncare pe la nunți, cumătrii. Stau la masă, apoi ies în sat și vizitează alte moașe. Se întâlnesc, se sărută, se veselesc”⁷⁶.

Sărutul cu rol de salut/rămas bun este practicat și în cadrul obiceiurilor de înmormântare. Oamenii veniți să-și ia rămas bun de la răposat sărută, mai întâi, iconița de pe mâinile acestuia, iar rudele sărută și pe cel mort. Sărutul de pe urmă, dat mortului la cimitir, înainte de a fi îngropat, numit și *sărutul iertării*, s-a păstrat până în prezent. El apare și în contextul bocetelor: „Dă-mi, măicuță, o sărutare/ Și te du cu iertare, of!”⁷⁷

⁷³ *Ibidem*, p. 20.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 53.

⁷⁵ Inf. Lidia Alexe, n. 1951, com. Cornești, r. Ungheni; Anghelița Zaporojan, n. 1923, com. Piatra, r. Orhei; Maria Pojovan, n. 1942, com. Dâșcova, r. Orhei; Efimia Rață.

⁷⁶ Inf. Valentina Crucirescu, n. 1946, com. Filipeni, r. Leova; Olimpia Popescu, n. 1943, com. Tartaul, r. Cantemir.

⁷⁷ *Folclor din Câmpia Sorocii*. Alcătuitori: Gr. Botezatu, I. Buruiiană, N. Băieșu, E. Junghietu, L. Curuci, A. Hâncu, Chișinău, Editura Știința, 1989, p. 77.

Sărutul pe creștet vine să marcheze existența unei distanțe mari între cei doi care comunică: „După micul dejun, bărbații oaspeți și fetele i-au sărutat «cucoanei Elena» mâna, iar ea, ca răspuns, i-a sărutat pe creștet pe unii bărbați”⁷⁸. Dar poate însemna și o anume protecție. În acest sens, copiii erau sărutați de nași, bunici, unchi sau mătuși pe frunte sau pe creștet, concomitent cu adresarea urării „Să crești mare!”⁷⁹

Dintre toate aceste tipuri de sărut, cel al mâinii și al gurii, fiind destinate reglementării relațiilor dintre oamenii maturi, în Postul Mare erau interzise⁸⁰.

Pentru a înțelege rosturile salutului manifestat prin sărut este important să analizăm gestul într-un context mult mai larg, urmărind ce categorii de vârstă recurg mai frecvent la el și în ce condiții. Sărutul pe obraz este practicat, așa cum era de așteptat, între tineri, în special între cei din mediul urban și mai puțin între cei din mediul rural. Se sărută, când se întâlnesc ori se despart, liceenii și elevii din clasele superioare, studenții, prietenii, colegii – ceea ce acum trei decenii nu constituia o practica socială des întâlnită. Treptat, acest comportament a devenit firesc și pentru intelectualii de diferite vârste, care, atunci când se revăd după o perioadă mai îndelungată, își manifestă bucuria reîntâlnirii prin sărut. Sărutul din cadrul salutului este unul simbolic, în sensul că oamenii își apropie ușor buzele de obrazul celuilalt sau numai obrazul.

6. Concluzii

Salutul, văzut în totalitatea expresiilor sale, are multiple implicații în principalele structuri ale culturii tradiționale, atât în cele ce țin de formele culturii, precum sunt obiceiurile, riturile, ceremoniile, practicile magice, dar și în situațiile de comunicare din sfera cotidianului, cât și în cele care îi asigură conținuturile, precum sunt datinile, poveștile, proverbele și zicătorile ș.a. Ca produs al experienței sociale, salutul își angajează tot instrumentarul semiotic pentru a fi cât mai adecvat și a relaționa toate grupurile de vârstă, toate situațiile tipice și toate necesitățile funcționale, uniformizându-le în paradigmele sale. Făcând parte din comportamentul social normativ,

⁷⁸ П. А. Крушеван, *Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник*, Moscova, 1903, p. 370.

⁷⁹ Inf. Eugenia I. Ciubuc, n. 1919, Hădărăuți, r. Ocnița, 1986 (înreg. V. Buzilă); Fiodora V. Florea, n. 1911, analfabetă, Vărzărești, r. Nisporeni, înreg. 1993.

⁸⁰ Inf. Elena Oca.

salutul are ca primă funcție conectarea oamenilor într-o relație de comunicare, considerată ca normă socială, pentru reactualizarea relațiilor sociale, inclusiv la nivelul cotidianului.

În toate manifestările sale (verbale, gestuale, poziționale și obiectuale), salutul este o formă de comunicare normativă, convențională, simbolică, stereotipizată, fără de care e imposibil a menține echilibrul vieții în comunitățile umane. Varietatea formelor de salut este mare, date fiind funcțiile sale importante.

Se poate considera că salutul este un schimb de informații egale ca valoare. Depinde numai cine începe primul acest dialog. Conform uzanțelor românești, inițiază dialogul cel cu statutul social mai mic sau cel care vine de afară în incintă, ori invers, cel care pleacă din incintă etc. La primul nivel al analizei, acest echilibru există întotdeauna și el a fost remarcat de către cercetătorii precedenți. Dar, examinând conținutul semantic al formulelor utilizate în menținerea dialogului, se poate observa în anumite situații o prevalare, o mai mare pondere a celui care răspunde salutului față de semnificația celui care a început. E un indice al continuității acestei comunicări în viitoarele întâlniri.

Salutul verbal este raportat la criteriile temporale, pe când cele gestuale, poziționale și obiectuale sunt corelate criteriilor spațiale, percepute semnificativ. Dacă în salutul verbal sunt valorizate timpul cosmic și activitățile omului, salutul non-verbal pune accent pe proxemică, pe semiotizarea parametrilor spațiali și pe a anumitor părți ale corpului uman.

Salutul pune în valoare prioritățile societății, tendințele vectoriale ce se manifestă în diferite situații sau etape istorice. Cunoașterea modului în care interacționează acești factori poate oferi soluții pentru modelarea lor. Relația directă a salutului și a etichetei cu sistemul de valori specific societății poate sugera noi perspective de percepere a schimbărilor dinamice ce au loc în prezent în sfera etichetei. Abordarea acestor schimbări devine relevantă în contextul cunoașterii întregului sistem al etichetei tradiționale.

Cercetarea diverselor forme de manifestare a salutului a demonstrat că domeniul rămâne a fi prodigios pentru studiu și necesită noi abordări, din diverse perspective, pentru a-i releva funcțiile și semnificațiile ce le dezvoltă. Elaborarea unor astfel de exegeze devine necesară în contextul promovării discursului științific referitor la eticheta tradițională, dar și pentru a duce studiul culturii tradiționale la cote superioare.